

IMPACTUL EVENIMENTELOR CATASTROFALE ASUPRA ARHITECTURII: relația cu reprezentarea în proiectul arhitectural/artistic¹

Cercet. drd. arh. Maria BOȘTENARU DAN

Domeniul clasic de abordare a cutremurelor ca hazard natural se numește „inginerie seismică” și este considerat a fi o ramură a ingineriei structurale. În proiecte care se ocupă de strategii pentru reducerea riscului seismic, abordările din arhitectură sunt de multe ori neglijate.

Contribuția arhitecturii și urbanismului la minimizarea efectelor hazardurilor naturale este totuși importantă, întrucât:

- măsurile de consolidare sunt luate de multe ori pentru clădiri de patrimoniu sau, mai general, pentru clădiri cu valoare culturală,
- astăzi sunt necesare intervenții nu numai la scara clădirii, ci și la scară urbană. Pentru implementarea strategiilor de reducere a riscului, urbanismul joacă un rol cheie.
- intervențiile pot avea loc numai cu susținerea celor afectați, acceptarea fiind bazată pe repere (după Lynch, 1960) constituite de obiectele arhitecturale purtătoare de memorie. Cercetarea propusă dorește să investigheze rolul arhitecturii și urbanismului în reducerea riscului, abordare originală care se realizează în două moduri:
 - o viziune istorică asupra relației dintre urbanism / arhitectură și hazardurile naturale și antropice, ultima fiind văzută din punctul de vedere al memoriei, legată de păstrarea substanței istorice prin consolidare și dimensiunea și tipul acceptabil de intervenții și, de asemenea, de păstrarea martorilor catastrofei și înțelegerea ruinelor și reconstrucției, însoțite de o discuție teoretică;
 - aplicarea conceptelor urbanistice și arhitecturale de reducere a riscului la zone selectate din București, România, incluzând propuneri de zonificare urbană, de locuire de urgență și de cadru cultural pentru intervenții privind tipuri de clădiri vulnerabile din arhitectura începutului secolului al XX-lea.

1. Impactul catastrofelor asupra ariilor urbane

În Boștenaru (2007) s-au dat exemple privind cum modelele dezvoltate istoric de proiectare coexistă astăzi ca *layere* în abordarea participativă, o idee preluată de la Selle (1996). În Boștenaru (2005) s-a demonstrat că această teorie este valabilă și în proiectarea managementului de dezastru. Cele patru tipuri de proiectare identificare sunt: proiectarea de reconstrucție, proiectarea de pregătire, proiectarea de reducere a riscurilor și proiectarea de reziliență. În aceeași lucrare sunt date exemple pentru fiecare din ele și se caută existența unor astfel de dezvoltări pentru București, care ar putea fi *layerele* de astăzi. Exemple caracteristice pentru proiectarea de reconstrucție sunt cele din perioada barocă, ca urmare a cutremurele din Noto, Italia (1693), Lima, Peru (1746), Lisabona, Portugalia (1755), Istanbul, Turcia (1766), care au fost legate de dezvoltarea de tipuri structurale sigure de clădiri, dar și unele din secolul XX. Cel mai bun exemplu de proiectare de pregătire, cunoscut și ca proiectare de urgență, este programul HAZUS din SUA (FEMA, 1999). Programul EQSIM a fost dezvoltat la Universitatea din Karlsruhe pentru București, în cadrul Centrului Colaborativ de Cercetare SFB 461 (Markus et al, 2004), unde am fost asistent de cercetare. Pentru această cercetare de doctorat ne-a fost pusă recent la dispoziție baza de date pentru care am dezvoltat formularele, care cuprinde 1500 de clădiri dintr-o zonă test din București. Datele nu pot fi publicate, dar rezultatele de evaluare pot fi utilizate. Proiectarea de pregătire este strâns legată de proiectarea de arhitectură, având în vedere că trebuie prevăzută locuirea temporară. În acest domeniu, cercetarea poate profita de experiența arhitecților „de urgență” (emergency architects). Pentru proiectarea reducerii riscurilor există un foarte bun exemplu de colaborare între urbanisti și arhitecți, pe de o parte, și specialiști în proiectare seismică și seismologie, pe de altă parte: Planul Urbanistic General Seismic al orașului Istanbul (Balamir, 2004) ia în considerare elemente specifice de urbanism ca texturile urbane și zonificarea. Planul Urbanistic General prevede proiectare strategică. Proiectarea de reziliență este de asemenea o temă care a găsit un ecou în arhitectură și urbanism. Există un grup de lucru al Uniunii Internaționale a Arhitecților care se preocupă de această temă. Conceptul de reziliență a fost cel mai bine explicat de un grup din SUA (Bruneau et al, 2003; Chang și Shinozuka, 2004). O aplicare clară a urbanismului bazată pe proiectarea strategică, numită „Urban System Analysis” (Massure și Lutoff, 2003), a fost dezvoltată în cadrul proiectului FP5 RISK-UE. Un alt proiect dintre puținele de acest tip este cel intitulat Crotone (<http://www.rischiosismicokr.it/>), care definește structura urbană minimă

și strategică.

O serie de conferințe pe tema „Impactul hazardurilor naturale asupra ariilor urbane și infrastructurii” a fost organizată începând cu 1999 (din 2002 în președinția/moderarea noastră), care oferă un bogat material ce urmează a fi evaluat în cadrul acestui doctorat. Deși titlul sesiunii a rămas același, tema conferințelor a variat de la an la an, accentul fiind pus, de exemplu, pe aspecte ale științelor sociale: strategii de comunicare, proiectare de urgență sau utilizarea sistemelor informaționale geografice. În acest sens, au fost publicate două numere speciale de revistă și dezvoltări ulterioare ale cercetării se pot orienta pe tema protecției la dezastru ca măsură în cadrul conservării integrate (în sensul Declarației de la Amsterdam, 1975 <http://www.icomos.org/docs/amsterdam.html>). Altă dezvoltare posibilă este comunicarea dintre cercetarea dezastrului și științele umaniste și artele, într-o direcție deja începută la Universitatea din Gent (<http://www.catastrophe.ugent.be/>) sau la Centrul pentru Artă și Media din Karlsruhe (<http://www03.zkm.de/wordpress/?p=9>). Menționăm și investigarea reprezentării catastrofelor în literatură, o temă a anxietății în literatura modernității și, ca atare, a dialogului tradițional-modern văzut din dubla perspectivă a arhitecturii și literaturii, între naționalism cultural (Hobsbawm, 1995; Hutchinson, 1994) și cultură seismică locală și respectiv arhitectura Henriettei Delavrancea-Gibory. Discursul Modernității și Modernismului trebuie investigat luând în considerație această relație dintre tradițional și modern. Dialogul dintre cercetarea hazardurilor naturale și științele socio-economice este deja stabilit la European Geosciences Union General Assembly, unde a avut loc seria de sesiuni. Inițiativa „Earthquakes and Megacities” extinde la nivel mondial aceste teme de cercetare, prezentate și la sesiune de către Friedemann Wenzel de la Karlsruhe, fostul conducător al SFB 461 și primul organizator al sesiunii. Dialogul cu urbanismul începe să fie mai stabil anul acesta, când o a doua sesiune, pe tema „Natural Disaster Resilient Cities”, a fost stabilită în cadrul blocului „Natural Hazards and Society”. În timp ce organizăm în continuare sesiunea în 2010, am extins scopul ei la hazarduri antropice și la impactul asupra peisajului. Intenționăm să publicăm o carte cu contribuții selectate.

2. Abordarea fenomenologică

Timpul trece, este o succesiune de clipe sau „acum”uri (Heidegger, 2003, p. 564), care „trec” și este astfel legat de „trec”ut, o sintagmă care nu este sigur că funcționează altfel decât în limba română. Fluxul timpului este ireversibil (Heidegger, 2003, p. 563). Și totuși Heidegger

vede în general în dimensiunile trecutului (a „înțelegerii”, a „situării afective”, a „căderii”, a „discursului”, a „faptului-de-a-fi-în-lume”) o orientare spre viitor. De exemplu, ne este frică de ceva care credem că va veni. Și totuși în această lucrare ne vom îndrepta atenția spre trecut. Am ales să scriu despre o înscenare, o instalație de scenografie de arhitectură completată în cadrul unui workshop de cercetare de la Școala Superioară de Arte și Design din Karlsruhe intitulat „Spațiul Redescoperit”, idee care poate fi folosită pentru o interpretare actuală a arhitecturii interbelice (Boștenaru, 2008). De fapt era vorba de a doua parte a cercetării, seminarul intitulat „Spaces of Encounter” (Spații de întâlnire). În prima parte a trebuit să creăm imaginile bidimensionale a 1001 de spații, ca paginile unei cărți. Memoria acestor spații se pierduse și noi eram „arheologii spațiului”, căutam să le redescoperim memoria și să o facem accesibilă celor ce citesc cartea. Astfel de spații pot avea o multitudine de definiții: spații ale unei naționalități, spații cu anumite atribute (de ex. spațiul alb), spații dedicate unor actori, spațiul vorbit, spațiul vertigo etc. În a doua fază, ulterioară seminarului, pentru Rundgang 2001, expoziția anuală a Școlilor Superioare de Artă, am construit aceste spații virtual pe calculator, tridimensional, prin simple compoziții de pereți. În a doua parte a seminarului a trebuit să construim macheta 1:1 a ușii de acces la Spațiul Redescoperit. De fapt, toate cele 1001 de spații trebuiau redescoperite, una din mizele cercetării. În tabloul 1 prezentăm punctele de vedere și caracteristicile cu care poate fi privit spațiul redescoperit. Este vorba de spațiul memoriei proprii, acoperit de uitare. Pornind de la ideea că suntem arheologi ai spațiului, am împrumutat un simbol din arheologie și am prezentat spațiul acoperit de nisip. Spațiul trebuie dezgropat din uitare, din nisipul uitării. Există o diferență esențială între spațiul redescoperit, un spațiu care s-a pierdut, cândva în timp, și spațiul „găsit”. Spațiul „re”descoperit a existat, dar a fost uitat, este trecut și viitor în același timp, pentru că îl dezgropăm, deci ne întoarcem la Heidegger și primatul viitorului.

După Nietzsche (1873), uitarea ne poate face să fim mai fericiți, dacă trăim ca animalele. Este posibil să trăiești fără memorie, dar nu este posibil să trăiești fără uitare. El vede doi inamici ai istoriei: anistoricul (care uită, și poate distruge astfel o cultură, civilizație) și superiorul (care își îndepărtează privirea de la ceea ce se dezvoltă la etern). Între istoria monumentală (care crede că faptele mari ale trecutului se pot repeta, pentru că au avut loc o dată) și istoria de tip anticariat (care consideră că tot ceea ce vine din trecut e de valoare), el propune istoria critică.

Tabloul 1. CARACTERISTICILE SPAȚIULUI REDESCOPERIT

ISTORIE: Spațiul Redescoperit a existat, cândva, dar l-am pierdut. Nu am pierdut numai informația despre spațiu, ci spațiul în sine. Nu mai avem spațiul ca un corp, ci numai particule din el, fără relațiile de care aveau nevoie pentru a sta împreună.

STRUCTURĂ: Spațiul Redescoperit nu poate fi descris printr-o formă precisă sau prin senzația pe care o creează. Mai mult: elementele lui sunt cele care sunt importante. În procesul de redescoperire întregul e deseori uitat.

LIMBAJ: Spațiul Redescoperit are multe limbi. Nu vorbește numai urechilor și ochilor noștri, ci și mâinilor noastre, gurii și nasului, prin toate simțurile.

REPREZENTARE: Spațiul redescoperit este puternic definit temporar. Nu-l putem reconstrui astăzi, dar putem face astfel încât oamenii să îl reconstruiască mental, deci o reprezentare virtuală.

FIZICĂ: Spațiul Redescoperit trebuie dezgropat.

VARIETATE: Noi toți avem alte spații redescoperite pentru că istoriile noastre sunt diferite. Putem găsi lucruri comune, dar Spațiile Redescoperite care se dezvoltă din acestea vor fi întotdeauna diferite.

POEZIE: Marcel Proust a scris mult despre poezia acestui spațiu. Și grădinile japoneze îl folosesc asemănător: grădinile Zen. (Boștenaru, 2008a)

Nisipul nu este singurul element în care ceva poate fi îngropat. În proiectele noastre am folosit mai multe tipuri de „material” de acoperire, de exemplu, vegetația, care poate acoperi ceva când uitarea se așterne. Este cazul unei biserici transformate în ruină de cutremurul din 1998 din insulele Azore, de pe Faial, la zece ani după catastrofă. Dar vegetația nu acoperă în „uitare” numai în limbajul realității, ci și în cel al simbolurilor. Astfel, în „Frumoasa din Pădurea Adormită” (Grimm, 1955) tufele de trandafiri cu spini au acoperit castelul și ceea ce s-a întâmplat în castel simultan cu uitarea. La Universitatea din Karlsruhe, am pornit de la poveste pentru a construi Grădina Paradisului, sub îndrumarea regretatului peisagist Dieter Kienast. Conceptul se bazează pe ideea uitării și redescoperirii, regăsirii spațiului grădinii Paradisului prin multiple „uși” deschise de simțuri. În grădina Paradisului aceste „uși” sunt spații de grădină decupate în rețeaua de spini și apoi de trandafiri, odată ce s-a găsit accesul. Interpretarea simțurilor s-a făcut pe baza celor cinci elemente din astrologia chineză. Și Paradisul este ceva pierdut, iremediabil pierdut, pe care căutăm să îl regăsim astăzi sub forma naturii și în special a grădinii. În perioada Renașterii a fost introdus în grădinile europene motivul grădinilor de inițiere. Poliphilo (Colonna, 1499), al cărui drum este semănat cu păduri, grote, ruine, animale din poveste, palate somptuoase, grădini ciudate, recunoaște repede că prin descifrarea simbolurilor scrise pe pietre vechi de mii de ani pot fi înțelese secretele naturii: prin cunoașterea lumii fizice poate fi înțeleasă cunoașterea lumii metafizice. Grădinile labirint din parcurile castelelor sunt legate de acest simbol. În filmul „Călăuza” (Tarkovsky, 1979) însă, regizorul a folosit alt „material” de acoperire: apa. Imaginile sunt foarte plastice, dar și mai impresionantă este simbolica, văzută în conexiune cu monologul eroului principal, Călăuza. El vorbește despre superioritatea a ceea ce este slab, pentru că este maleabil și este un început, asupra a ceea ce este tare, dar bătrân, inflexibil, și aproape de sfârșit. Este o afirmație surprinzătoare, dar ne convinge, pentru că o vedem în conexiune cu apa, element al vieții și renașterii. Aici nu mai încercăm să redescoperim trecutul, încercăm să descoperim viitorul, dar prin renaștere, deci tot legat de trecut. Personajele conduse de Călăuză caută camera în care se adevăresc dorințele. Dorințele vin din trecut, dar se îndreaptă spre viitor. Din acest punct de vedere apa ca „material” este cea mai apropiată de viziunea lui Heidegger asupra timpului. Este „materialul” prin care timpul este reprezentat în spațiu. Dar și redescoperirea spațiului trecutului, a memoriei se îndreaptă spre viitor, ceea ce s-a întâmplat în trecut este în trecut, dar memoria este a viitorului, descoperirea este a trecutului, redescoperirea a viitorului. Toate acestea

susțin filozofia lui Heidegger (1927).

Viziunea arhitectului Daniel Libeskind asupra memoriei este sintetizată în câteva cuvinte: "...fragment din memoria orașului. Memoriile conținute în pereții vechi, fragmentele care se desprind, edificiile pierdute. Dărmăturile edificiilor sunt case, conservate și revelate pentru o decizie despre ce este uitat și despre ce se aduce aminte, ce nu mai este și ce încă nu este; cu alte cuvinte nu numai istoria orașului ci orașul istoriei" (Libeskind, 2001, p. 18, traducere proprie). Și Libeskind vede această dualitate între trecut și viitor, între uitare și amintire. Trecutul poate fi uitat, dar odată amintit aparține prezentului și eventual viitorului.

Încă un aspect care ne inspiră este conceptul „umbrei” la Heidegger (2003, p. 550) legat tot de măsurare, de ceas. Dar umbra poate fi mult mai mult, poate fi umbra trecutului.

Am folosit și conceptul umbrei în „instalație”. „Instalația” este de fapt ușa de intrare în spațiul redescoperit. Dar nu mai avem acces la acest spațiu, nu mai avem cheia, îi vedem numai umbra și lumina. Lumina vine de la un element plasat conștient afară, într-o cutie. Pentru intrare am folosit alte metafore, ale cutiilor simțurilor îngropate în nisip. Acestea sunt cheia sau poate sunt de fapt ele „ușa” însăși? De fapt, sunt cutii ale luminii, ele sunt cele care aruncă lumina din spatele ușii căci ele deschid amintirea. Lumina nu este nimic altceva decât amintirea, în timp ce umbra ne arată, ca la Heidegger, că timpul a trecut. Fiecare simț este o astfel de lumină care, ca la Proust (2002), ne deschide memoria. Ne amintește de faptul că arheologii nu găsesc întotdeauna clădiri, ci numai obiecte care amintesc de o civilizație trecută. Civilizația nu reînvie prin aceasta dar noi avem o istorie a ei. Istoria muzeificată, așa cum e percepută astăzi, e viitorul, vestigiile trecutului devin monument și locuri de pelerinaj turistic. Cultura trecutului, așa cum este ea în muzeu este ceva ce aparține percepției prezentului și pe care dorim să îl facem accesibil în viitor, dar nu este reînvierea trecutului. Putem redescoperi cultura așa cum era ea prin intermediul artei, nu al științei arheologiei, de exemplu într-un roman sau un film. Dar nu am tratat spațiul arheologic, ci Spațiul Redescoperit. Acestuia îi aparțin și lucruri care nu sunt neapărat antice, ci numai vechi, de exemplu amintiri de familie. Prin aceasta este un spațiu personal. Fiecare își poate construi un spațiu personal când privește obiectele din „instalație” sau simularea ei virtuală pentru Rundgang .

Un alt aspect din fragmentul din Heidegger care servește acestei lucrări este cel legat de timpul public. Heidegger vede timpul public sub forma celui măsurabil, legat de ceas (Heidegger, 2003, p. 543 ff.). Lucrarea mea tratează trecutul, deci vom vedea diferența dintre timpul public și cel al „Dasein”-ului în alt mod: diferența dintre memoria individuală și cea

colectivă.

Spațiul Redescoperit, trecutul propriu, Grădina Paradisului pe care o căutăm sau chiar și spațiul dorințelor din „Călăuza” țin mai mult de memoria individuală, trebuie să existe o amintire sau o dorință care să fie uitată și de care să ne putem aduce aminte. Ne vom opri în reflexia noastră și asupra spațiului memoriei colective și anume asupra Pieței Universității. Pentru unii ea este memorie individuală, pentru alții, prea tineri, nu este. La Salla Dalles, în cadrul expoziției „In Favour of Public Space” din cadrul Anualei de Arhitectură 2009, intitulată „Public. Spațiu Public”, a fost proiectat filmul „Piața Universității”, proiecția fiind urmată de o masă rotundă. Atât filmul cât și masa rotundă au avut ca obiect un spațiu al memoriei din București. Tema memoriei este strâns legată de tema spațiului. Un spațiu poate fi el însuși un exponat care servește memoriei, așa cum ne demonstrează Jewish Museum al lui Libeskind din Berlin. Nu este vorba de spațiul redescoperit, pentru că pentru mulți din cei intervievați acest spațiu a fost întotdeauna prezent, în vreme ce pentru cei foarte tineri nu a existat. Este vorba însă de crearea acestui spațiu al memoriei pentru cei tineri prin memoria celor care erau la o vârstă a memoriei (generația de cca. 35 ani și mai mult) când au avut loc evenimentele. Ca la orice spațiu acesta poate fi accesat printr-o „ușă” de intrare, se pune întrebarea care este „ușa” de intrare în acest spațiu al memoriei? Este un memorial o „ușă” adecvată? Pasajul Universității a fost renovat fără a se ține seama de aceste sugestii. Este crucea o „ușă”? Sau cutia de tablă pentru lumânări? Părerea mea este că acest aspect a lipsit din film și din discuție. Ar putea exista un singur element de artă în spațiul public care ar putea fi „ușa”.

Nici la conferință, nici la masa rotundă nu s-a discutat ce diferență poate face arta în acest sens. Ambele manifestări au tratat spațiul public din perspective aparent diferite, dar în realitate convergente. În sesiunea de dimineață a conferinței, Augustin Ioan a introdus și aspectul identității în contextul general al unei discuții despre definiții și abordări de proiectare a spațiului public prin prisma democrației. Acest aspect a devenit central în cadrul discuțiilor concentrate asupra integrării, în caz că sunt acceptați, a imigranților, și prin intermediul activităților lor din spațiul public. Problema identității este și o problemă a memoriei, a memoriei rădăcinilor. Din alt punct de vedere a fost văzută memoria la masa rotundă. De remarcat este însă că, în ambele cazuri, este vorba de o memorie colectivă, a grupului care se integrează prin folosirea spațiului public sau a evenimentelor din Piața Universității.

2.1. Reprezentarea catastrofelor în fotografie

Am făcut parte din grupul de cercetare al arhivei de fotografii pe plăci de sticlă al istoricului de artă Alexandru Tzigara-Samurçaș (Brătuleanu, 2009), la Departamentul de Istoria & Teoria Arhitecturii și Conservarea Patrimoniului. Acesta, cumulat cu un proiect de cercetare anterior, ca student oaspete la Școala de Stat de Design Karlsruhe, a deschis direcția de cercetare a memoriei în două moduri: arhitectura în era digitală este o problemă de memorie și are legătură cu intervenții de consolidare sau cu ruine. Arhiva conține diapozitive cu construcții care nu mai există, cum ar fi cele distruse în al Doilea Război Mondial. Dorim să aplicăm la un Grant suport al Centrului Canadian de Arhitectură din Montreal, care are o bogată colecție de documentare fotografică în ceea ce privește impactul hazardurilor naturale și antropice, în special din secolul al XIX-lea: cutremurul și incendiul din 1906 din San Francisco, cutremurele din Norcia, Italia (cca. 1850) și Antigua (1874), inundațiile din Norwich (1878), Avignon, Waburton (1891), Latchford (1890), Montreal (1896), Johnstown (1889), Brisbane (1892), incendiile din Saint Claude și Boston (1860), reconstrucția după incendiul din Notre Dame de Montreal, primăria distrusă în incendiul din Paris, 1871, incendiile din Philadelphia (1870), Belle Grove, Louisiana, (1952), Montreal (1972), Chicago (1871), Quebec (1866), imaginile stereo ale ruinelor după incendiul din Portland 1866, fotograf Seaver.

În fotografia secolului al XIX-lea, arhitectura este subiect al unei sesiuni științifice de la prima conferința a EAHN (European Architecture Historians Network) din Guimares, Portugalia, 2010.

Ontologia, cum vom explica în continuare, contribuie, de asemenea, la memoria digitală. Cercetarea noastră se plasează între cercetarea memoriei și arhitectura sau arta memoriei, memorialul și cea a ruinelor. Diferența analizată între reprezentarea ruinelor în timpul lui Piranesi și a ruinelor unui cutremur, ex. San Francisco (vezi Klett, 2006). Dorim să pregătim un astfel de material pentru centrul Bucureștiului. Contacte există cu fotograful de arhitectură Sylvia Grace Borda din Vancouver, Canada, care ar dori să realizeze documentarea fotografică. Au fost consultate articole despre stadiul cercetării în domeniul filozofiei fotografiei și al definirii rolului fotografiei documentare. O viziune interesantă o oferă Piranesi Rome Prize Project al lui Langenbach (2008): Vistas după 250 de ani.

2.2. Proiectarea de reconstrucție

Cu subiectele „Lisabona 1755” și „Piranesi, reprezentarea ruinelor”, cercetarea trece în domeniul baroc. Dezvoltarea de tipuri de clădiri sigure în reconstrucția barocă este și ea subiectul cercetării, în contextul așa numitei „culturi seismice locale”. Aici pot fi identificate două direcții de cercetare: cultura seismică vernaculară, ca în cazul clădirilor Fachwerk din Germania (Fig. 1), *Himiş* în Turcia (Gülkan și Langenbach, 2004), *Dhaji Dewari* în Kashmir (Langenbach, 2009) și cultura codurilor seismice, începând cu perioada barocă: casa *Baraccata* din sudul Italiei (Tobriner, 1983) sau *Gaiola Pombalina* din Lisabona, Portugalia (Fig. 2). Atribuirea tipului constructiv culturii seismice locale este discutabil, având în vedere că astfel de construcții sunt frecvente în zone neseismice dar bogate în resurse din lemn. Tot din acest punct de vedere, „Lisabona 1755” poate fi considerată o dată de naștere a Modernității. Cercetarea de până acum cuprinde o vedere de ansamblu asupra construcției în schelet de lemn, în diferite zone geografice din Europa și din afara ei, și relația cu construcția modernă în schelet din beton armat și vulnerabilitatea acestora.

Fig. 1.
Clădiri Fachwerk cu fațade reconstruite din Frankfurt, Germania, parțial afectată de cutremurul din Basel 1356.

Foto: M. Boștenaru, 1996

Fig. 2.
Clădiri „gaiola pombalina”,
Lisabona, Portugalia,
tip datând de după cutremurul din 1755.

Foto: M. Boștenaru, 2008

Intervenția urbană de reconstrucție de oraș poate fi investigată din punctul de vedere al conexiunii dintre filozofie și arhitectură. În acest scop, conceptul de „striat” și „neted” al filozofului Deleuze (1980) a fost aplicat la variate abordări de reconstrucție, după o catastrofă sau nu (ex. Plan Voisin al lui Le Corbusier). Planul Londrei după incendiul din 1666, tot din perioada barocă, a fost o abordare de urbanism diferită de reconstrucția orașelor după cutremure.

Reconstrucția din perioada barocă va fi confruntată cu reconstrucția din secolul XX, cu alte exemple decât cele din Boștenaru (2005), care denotă o participare a cetățenilor total diferită: înstrăinarea locatarilor, de exemplu în orașul modernist Gibellina (film de J. Burger, Austria, 2007) sau în satul San Gimignano (Langenbach și Dusi, 2004) din Italia. În cazurile în care nu există abordări care ar putea constitui layere de proiectare necesare pentru București, vor fi proiectate astfel de layere. Elaborarea unui plan strategic în conformitate

cu principiile proiectării reducerii riscurilor a fost tratată în Boștenaru (2007). La Ljubljana, de exemplu, în momentul reconstrucției, Art Nouveau a creat „fața” orașului. Totodată, se poate discuta în ce măsură intervențiile din București din timpul erei Ceaușescu sunt legate de cutremurul din 1977.

2.3. Arhitectura memoriei

Variate metafore ale timpului și memoriei, ale valorilor ascunse, sunt căutate în proiecte arhitectural artistice:

- acoperirea cu nisip — proiectul de la Școala de Stat de Design din Karlsruhe, cu titlul „Spațiul redescoperit”, sub îndrumarea lui Daniel Libeskind (Fig. 3);
- acoperirea cu apă — filmul Călăuza (Tarkovsky, 1979);
- acoperirea cu vegetație, ca în proiectul studentesc „Grădina paradisului” (Fig. 4), sub îndrumarea lui Dieter Kienast, în care elemente de mitologie chineză — cele cinci elemente care corespund diferitelor anotimpuri, stări ale spiritului etc. — creează un parcurs labirint; ruinele secolului al XIX-lea ale lui Caspar David Friedrich sau chiar de astăzi, ca de exemplu cele rămase după 10 ani de la cutremurul din insulele Azore (Fig. 5). Elementele de și din mitologie stau la baza înțelegerii catastrofelor (Gociman, 2002).

Fig. 3.
Ușa către „Spațiul redescoperit”:
fotografie a instalației și
extrase din prelucrarea „cutiei” ascunse în
nisip, pentru instalația multimedia.

Foto și proiect: M. Boștenaru, 2001

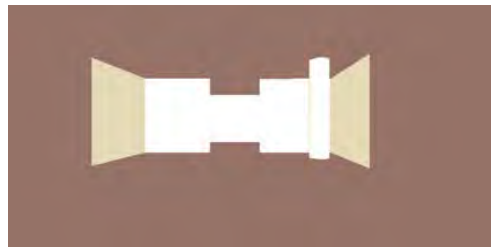
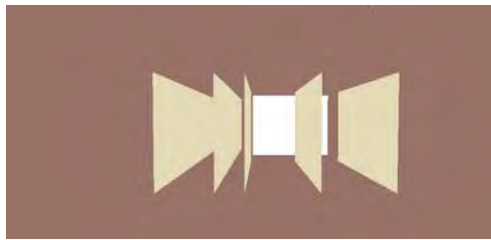
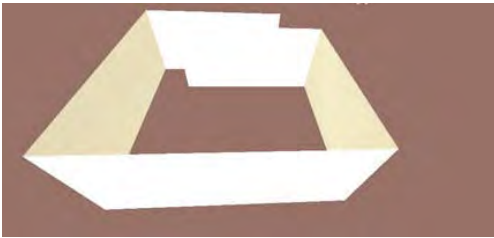
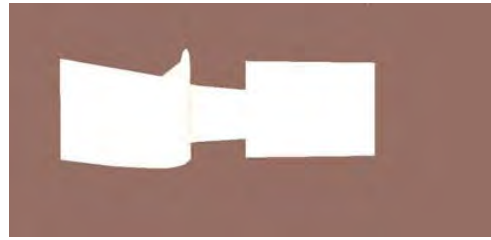
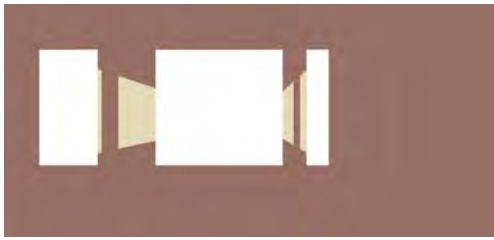

Fig. 4.
Proiect de peisagistică „Grădina paradisiului”

Foto și proiect: M. Boștenaru, 1998

Fig. 5.
Ruinele unei biserici de pe insula Faial, Azore, după cutremurul din 1998.

Foto: M. Boștenaru, 2008

Cercetarea a fost extinsă la revederea ecoului în filozofie și literatură a cutremurului din 1755 din Lisabona și a rolului ruinelor atunci, la diferența dintre ruinele generate de trecerea timpului și „ruinele momentului”, ale cutremurului, generate într-un moment și care durează doar un moment (Constanze Baum în Lauer și Unger, p. 134-161). Studiul temporalității ruinelor din evenimentele catastrofice va fi realizat la două scări: cea urbană și cea a clădirii. Astfel, Biserica Neagră din Brașov (Fig. 6), deși era un monument gotic, a fost reconstruită cu bolți baroce după incendiul din 1689.

De asemenea, va fi luată în considerare demolarea ca eveniment catastrofic antropic și ruinele de astăzi, fațadele goale de clădirile din spatele lor (Fig. 7). Acest procedeu s-a aplicat pentru „consolidare” seismică mai ales în America de Nord, dar și în Europa după al Doilea Război Mondial, când au fost reconstruite fațadele clădirilor istorice (de exemplu, Fachwerk), uneori din lipsa documentației asupra interiorului. Poate stimulat de curentul de păstrare a fațadelor și schimbare a interiorului clădirii, Sediul UAR din București a păstrat la exterior ruina casei Paucescu distruse în Revoluția din 1989 (Fig. 8). Augustin Ioan (2009) afirmă că acesta este adevăratul memorial al Revoluției. Alteori, acestea sunt falsuri, cum ar fi la fostul teatru național „reconstruit” parțial în fațada hotelului Novotel (Fig. 9).

Fig. 6. **Biserica Neagră din Brașov**
Foto: M. Boștenaru, 2005

Fig. 7. Păstrarea fațadei cu demolarea interiorului.
Foto: M. Boștenaru, 2010

Fig. 8. **Sediul UAR (2005)**, fosta casa Paucescu,
București, arhitecți Dan Marin și Zeno Bogdănescu.
Foto: M. Boștenaru, 2010

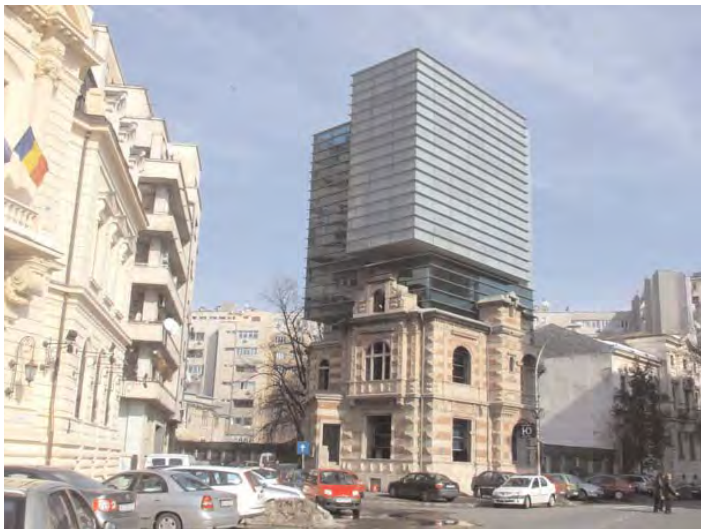

Fig. 9. **Hotel Novotel (2006)**, cu fațada reconstruită
simbolic a teatrului din 1852, București.
Foto: M. Boștenaru, 2010

Și după catastrofe s-au păstrat ruine, ca de exemplu păstrarea unor ruine ca monument după cutremurul din Tangshan, China, 1976. Temporalitatea ruinelor este alta decât temporalitatea locuinței de urgență, care va fi, de asemenea, investigată. Un exemplu important este cel al locuirii permanente după cutremurul din L’Aquila (Italia centrală), unde o vizită de studiu ar fi utilă.

Memoria nu se referă numai la ruine, ci și la conservarea clădirilor de patrimoniu ale Mișcării Moderne. Strategii privind modalitățile de integrare a consolidării structurale cu eforturile de restaurare și de urbanism, ca „traseele culturale”, de exemplu, vor fi, de asemenea, investigate. Aspectele legate de temporalitate și de permanență vor fi astfel relaționate. În perioada 2005-2007 am participat la proiectul de cercetare CA’REDIVIVUS cu tema „Conservarea clădirilor de locuit istorice din beton consolidate în Europa” (http://www.ros-eschool.it/ca_redivivus/), în cadrul căruia s-au realizat documentații privind clădirile multifamiliale de locuit din anii 1930 din România, Italia și Grecia (Fig. 10) și s-a elaborat un sistem decizional pentru sistemele și strategiile lor de consolidare.

Fig. 10. Clădiri multifamiliale de locuit din anii 1930

- a. Clădire mai joasă, pentru care a fost studiat partial arhitectural tipic, cu distribuție diferită a zonelor la etaje, imobilul Elena Ottulescu, arhitect Horia Creangă, 1934-35;
- b. Imobil de locuit din Milano din perioada interbelică, Via Domenichino, arhitecți Lancia și Ponti;
- c. Imobil de locuit din Atena din perioada interbelică, al cărui partiu a fost studiat: imobil pe străzile Zaimi și Stournari, arhitecți T. Valentis și P. Michailidis, 1933 — 1934. Foto: M. Boștenaru 2002, 2007, 2005

Mai recent, legat de păstrarea memoriei clădirilor de patrimoniu, acțiunile de conservare a patrimoniului secolului XX au fost însoțite și de demersuri de consolidare, de la intervenții urbane cum ar fi plasarea patrimoniului pe trasee urbane (culturale) la București, Como, Ljubljana (Fig. 11) până la execuția simultană a restaurării arhitecturale și a consolidării la Atena sau Napoli (Fig. 12).

Fig. 11. Clădiri pe trasee urbane

- a. Imobilul Frida Cohen (1935) Str. Stelea Spătarul nr. 17, arhitect Marcel Iancu, strada Armenească, București – traseul urban „Marcel Iancu”;
 - b. Imobilul Novocomum (1929), arhitect Giuseppe Terragni, Como, Italia – traseul urban „Rationalist Como”;
 - c. Biblioteca Națională (1930-31), arhitect Jose Plecnik, Ljubljana, Slovenia – traseul urban „Jose Plecnik”.
- Foto: M. Boștenaru, 2002, 2009, 2008.

Fig. 12.
Clădiri consolidate
simultan cu restaurarea
arhitecturală

a. **Mostra d'Oltremare,**
Napoli (1938),
arhitect:
Venturino Venturi.
Foto: M. Boștenaru, 2006

b. **Army Pension
Fund,** Atena
(1924-1939),
arhitecți:
Vassilios Kassaradas,
Leonidas Bonis.
Foto prin amabilitatea lui
Gregory Maloukos, 2005

3. Cazul Bucureștiului

Orașul București este caracterizat de configurarea centrului orașului prin clădiri multietajate din anii 1930, construite nemijlocit după introducerea betonului armat, când tehnologiile și materialele nu erau încă suficient investigate. Această stare de fapt îl face vulnerabil la cutremurele de adâncime intermediară din Vrancea, care afectează predominant astfel de clădiri de înălțime medie până la mare. Mai recent, programul numit „bulina roșie” are ca scop consolidarea acestor clădiri vulnerabile (Fig. 13). Din păcate, însă, programul a început să fie folosit în mod eronat pentru demolarea clădirilor de înălțime mică (Lungu, 2009) și să creeze loc pentru dezvoltarea speculativă. Un caz recent este „vila Prager” (arh. Henrietta Delavrancea-Gibory), un exemplu unic de dialog între tradițional și modern (Fig. 14). În cazul clădirilor condominium de înălțime medie și mare, eforturile de relocare pe perioada lucrărilor de consolidare se înscriu pe alt fundal de sensibilitate, cel al lucrărilor de demolare din perioada Ceaușescu. Acestea sunt aspectele de sociologia arhitecturii pe care le atingem. În perioada interbelică, atitudinea față de demolare era diferită: pe locul fostului Han Ion Românul a fost ridicat un imobil în care stilul modernist al epocii a fost combinat cu reluarea unor elemente din arhitectura existentă (comunicare personală Petru Mortu, Fig. 15).

Un alt pas al cercetării este aplicarea managementului urban de risc pentru o zonă test (Fig. 13), vulnerabilă la cutremure, inundații, foc și demolare, și cu memorii ale conflictelor armate din București. Pentru această zonă test va fi dezvoltat și îmbogățit semantic un model, în cadrul acțiunii europene COST TU0801 („Semantic enrichment of 3D city models for sustainable urban development”). Rețeaua prevede îmbogățirea semantică a modelelor urbane, dar în acest proiect dorim să realizăm acest lucru și la scara clădirii. Formarea din cadrul Universității de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” și al Universității din Gent, unde s-a aplicat pentru un doctorat în cotutelă, participarea eventuală la o misiune științifică pe termen scurt (Short Time Scientific Mission) vor contribui la mai buna înțelegere a îmbogățirii semantice prin mijloacele ontologiei pentru obiectul de arhitectură. Ontologia înseamnă definirea sensurilor asociate elementelor clădirii (sau planului urban). În acest sens, prima semnificație de acordat este cea privind „ruina” și „memorialul”. Pe de altă parte, noi dezvoltări în domeniul GIS, în care baza de date privind zona test este inclusă (Fig. 13) vor permite înglobarea unor alte dimensiuni, legate de simțuri (<http://www.gizmag.com/sense-taste-smell-touch-printer/13689/>), ceea ce va face posibilă introducerea și la studiul de caz a unor concepte din proiectul artistic de factura celor de la spațiul redescoperit.

Fig. 13. Zonă test din București.
Cuprinde un număr maxim de clădiri interbelice și clasate în categoria I de risc seismic („bulină roșie”).
Conform bazei de date SFB 461,
Universitatea din Karlsruhe, Germania

Fig. 14. Vila „Prager”, București.
Arhitect: Henriette Delavrancea Gibory (1936).
Foto: M. Boștenaru, 2009

Fig. 15. Blocul de pe locul hanului Ion Românu (blocul cu „Club A”), cu păstrarea tipului stâlpilor din han.

Foto: M. Boștenaru, 2010

Mulțumiri

Sprrijinul financiar al Comisiei Europene, sub forma unui grant cu durata de trei ani, în cadrul schemei Marie Curie European Reintegration, pentru proiectul PIANO „The innovation in the plan of the current floor: Zoning in blocks of flats for the middle class in the first half of the 20th century”, grant agreement MERG-CT-2007-200636, desfășurat la instituția gazdă Fundația ERGOROM '99, sunt amintite cu mulțumiri.

Nota

1 Cercetarea prezentată în această sesiune a fost sprijinită de Marie Curie European Reintegration Grant PIANO „The innovation in the plan of the current floor: Zoning in blocks of flats for the middle class in the first half of the 20th century” (contract MERG-CT-2007-200636, durata de desfășurare 3 ani: 2007-2010), cu organizația gazdă Fundația ERGOROM '99.

Bibliografie

- ANTONOVICI, V., BĂNICĂ, M., *Piața Universității*, 2007.
- BALAMIR, M., *Urban seismic risk management: The Earthquake Master Plan of Istanbul*, in: Proceedings of the 13th World Conference on Earthquake Engineering, Vancouver BC, Canada, Paper No.9005, 2004
- BOȘTENARU DAN, M., *Multidisciplinary co-operation in building design according to urbanistic zoning and seismic microzonation*, *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 5, 397–411, 2005
- BOȘTENARU DAN, M., *Von den Partizipationsmodellen der 70er Jahre zu Kommunikationsformen Ende des XXten Jahrhunderts in Architektur und Städtebau*, Cuvillier Verlag, Göttingen, 2007.
- BRĂTULEANU, A., *Arhiva Alexandru Tzigara-Samurçaș*, Editura Universitară "Ion Mincu", Bucharest, 2009.
- BOȘTENARU DAN, M. (2008a și b), *The rediscovered space, a space of encounter și Modern Italian architecture of interwar time - approaches to the memory of the space*, Proceedings of the 16th ICOMOS General Assembly and International Scientific Symposium "Finding the Spirit of the Place", Quebec, Canada, 29 septembrie – 4 octombrie 2008 (CD)
- BRUNEAU, M., CHANG, S. E., EGUCHI, R. T., LEE, G. C., O'ROURKE, T. D., REINHORN, A. M., SHINOZUKA, M., TIERNEY, K., WALLACE, W. A. and VON WINTERFELDT, D., *A framework to quantitatively assess and enhance the seismic resilience of communities*, *Earthquake Spectra*, 19, 4, 733–752, 2003.
- CHANG, S., SHINOZUKA, M., *Measuring improvements in the disaster resilience of communities*, *Earthquake Spectra*, 20, 3, 739–755, 2004.
- COLONNA, F., *Hypnerotomachia Poliphilo*, <http://www.gutenberg.org/ebooks/18459>, 1499.
- DELEUZE, G., *Mille Plateaux*, Minuit, Paris, 592-625, 1980.
- FEMA: Hazus 99, Technical Manual, Federal Emergency Management Agency, Washington DC, 1999.
- GOCIMAN, C., *Tipologia hazardului și dezvoltarea durabilă*, Editura Universitară „Ion Mincu”, București, 2002.
- GRIMM, J., GRIMM, W., RÓNAY, Gy. (traducător), Varga T.né (editor): Grimm Legszebb Meséi [Cele mai frumoase povești Grimm], Móra, 1955.
- GÜLKAN, P., LANGENBACH, R., *The Earthquake Resistance of Traditional Timber and Masonry Dwellings in Turkey*, Proceedings of the 13th World Conference on Earthquake Engineering, Vancouver, B.C., Canada, August 1-6, 2004, Paper No. 2297
- HEIDEGGER, M. (2003), *Ființă și timp*, Cap. 4: Temporalitate și cotidianitate p. 444-464, și Cap. 6: Temporalitatea și intratemporalitatea, București: Humanitas p. 543-565 (original: Sein und Zeit, 1927)
- HOBBSBAWM, E., *The Nation as invented Tradition*, în *Nationalism*, ed. By J. Hutchinson & A. Smith, Oxford University Press, 76-82, 1994.
- HUTCHINSON, J., *Cultural Nationalism and Moral Regeneration*, în *Nationalism*, ed. By J. Hutchinson & A. Smith, Oxford University Press, 123-131, 1994.
- KLETT, M., *After the ruins*, 1906 and 2006 : rephotographing the San Francisco earthquake and fire, University of California Press, Berkeley, 2006.
- IOAN, A., *Arhitectura cărei memorii?*, Dilema Veche, Anul VII, nr.307 - 01 ianuarie 2010, <http://www.dilemaveche.ro/index.php?nr=307&cmd=articol&id=12189>.
- LANGENBACH, R., *The Building of a Symbolic Image. The Juxtaposition of Giambattista Piranesi's Vedute di*

- Roma' with Photographs Taken 250 Years Later*, Proceedings, 16th ICOMOS General Assembly and Scientific Symposium „Finding the Spirit of the Place”, Quebec City, 2008.
- LANGENBACH, R., *Don't Tear It Down! Preserving the Earthquake Resistant Vernacular Architecture of Kashmir*, Oinfoin Media, 2009.
- LANGENBACH, R., DUSI, A., *On the Cross of Sant'Andrea: The Response to the Tragedy of San Giuliano di Puglia Following the 2002 Molise, Italy, Earthquake*, *Earthquake Spectra*, 20, S1, S341-S358, 2004.
- LAUER, G., UNGER, T., *Das Erdbeben von Lissabon und der Katastrophendiskurs im 18. Jahrhundert*, Wallstein, 2008.
- LIBESKIND, D., *The Space of Encounter*. London, UK: Thames and Hudson, 2001.
- LUNGU, D., *Riscuri naturale și antropice pentru patrimoniul construit al Bucureștiului*, în A 4-a Conferință Națională de Inginerie Seismică, București, 18 Decembrie 2009, București, Conspress, 111-122, 2009.
- LYNCH, K., *The image of the city*, MIT Press, Cambridge MA 1960.
- MARKUS, M., FIEDRICH, F., LEEBMANN, J., SCHWEIER, C. and STEINLE, E., *Concept for an integrated Disaster Management Tool*, în Proceedings of the 13th World Conference on Earthquake Engineering, Vancouver, BC, Canada, Paper No. 3094, 2004.
- MASURE, P. and LUTOFF, C., *Methodology on Urban System Exposure (USE) Assessment to Natural Disasters*, <ftp://ftp.brgm.fr/>, 2003.
- NIETZSCHE, F., JOHNSTON, I. (traducător), *On the Use and Abuse of History for Life*, <http://records.viu.ca/~johnstoi/Nietzsche/history.htm>, accesat 2009 (original: Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben, 1873).
- PROUST, M., SCOTT MONTCRIEFF, C. K. (traducător), *Swann's Way*, Courier Dover Publications, 2002.
- SELLE, K. (ed.), *Planung und Kommunikation*, Bauverlag, Wiesbaden&Berlin, 1996.
- TARKOVSKY, A. (1979), *Stalker* [Călăuza], DVD din 2002.
- TOBRINER, S., *La Casa Baraccata: Earthquake-Resistant Construction in Eighteenth-Century Calabria*, *Journal of the Society of Architectural Historians* XLII, 2, 131-138, 1983.